

HENRYK ZIMOŃ SVD
Lublin

ZIEMIA W RYTUAŁACH DOŻYNKOWYCH U LUDU KONKOMBA Z PÓŁNOCNEJ GHANY

W religijnych wyobrażeniach dotyczących ziemi i jej kulcie ludy pierwotne i narody różnych kontynentów wyrażają pokrewieństwo wszystkich form życia pochodzących z tego samego źródła, z tej samej macierzy. Organiczna solidarność, jaka istnieje między ziemią a światem ludzkim, zwierzęcym i roślinnym, wypływa z religijnie rozumianego życia, które jest wszędzie jednakowe. Z racji wspólnego pochodzenia wszystkie formy życia tworzą całościowy system i jedność biologiczną. Skażenie i zagrożenie tak w sensie rytualnym, jak i fizycznym (ekologicznym w rozumieniu współczesnym) jednego z przejawów życia dotyka równocześnie inne jego formy na skutek ich organicznej więzi i jedności. Matka ziemia jest gwarantem porządku moralnego oraz dyrektywą norm etycznych i zachowań społecznych¹.

O świętości ziemi, objawiającej się w pierwotnej formie matki ziemi lub w późniejszej postaci bóstwa tellurycznego², świadczą wierzenia i symboliczne rytuały wielu ludów i narodów. Podkreślają one niewczerpaną zdolność tworzenia i moc witalną ziemi, ujawniającą się w płodności i obfitości. W niniejszym artykule ograniczymy się do wyeksponowania znaczenia ziemi w rytuałach dożynkowych u ludu Konkomba z północnej Ghany.

Rytuały żniwne, czyli dożynkowe, związane ze zbiorami jamów – rośliny bulwiastej i zboża sorga należą do ważnych rytuałów agrarnych ludu

¹ M. Eliade. *Traktat o historii religii*. Warszawa 1966 s. 253; M. Eliade, L. E. Sullivan. *Earth*. W: *The Encyclopedia of Religion*. Vol. 4. Ed. M. Eliade. New York 1987 s. 540.

² Zob. Eliade, jw. s. 242, 244, 258 n.; E. Bulanda. *Kult bogini-matki w kulturach prehistorii i etnologii a cześć Matki Bożej w chrześcijaństwie*. Lublin 1947 s. 17.

Konkomba³ Świadczą one o ścisłym powiązaniu gospodarki Konkombów z ich życiem społecznym i religijnym. Lud Konkomba zamieszkuje teren sawanny lesistej w północno-wschodniej Ghanie i w północnym Togo. Na obszarze tym uprawia się jam (pochrzym), który należy do ważnych, choć drugorzędnych roślin spożywczych, oraz rośliny zbożowe – sorgo i proso – które są pierwszorzędnymi roślinami spożywczymi Konkombów i innych ludów zamieszkujących suchsze obszary tropikalnej Afryki⁴. Sytuacja ta znajduje swe odbicie w obrzędach dożynkowych ludu Konkomba. Rytuły po żniwach sorga (grudzień-styczeń) są bez wątpienia ważniejsze i bardziej rozpowszechnione niż obrzędy związane z pierwszymi zbiorami jamów w sierpniu⁵. Ze względu na znaczenie i możliwość uczestnictwa w świętach plonów sorga przedmiotem tego artykułu jest analiza i interpretacja rytów spełnionych w czasie tych świąt w sanktuariach ziemi w wioskach Kukuln i Nakpando. W czasie etnoreligioznawczych badań terenowych, które przeprowadziłem wśród ludu Konkomba w rejonie Saboby od września 1990 do sierpnia 1991 r., uczestniczyłem w grudniu i styczniu w świętach plonów sorga w czterech wioskach: Kukuln, Nakpando, Kumwateek, Bwagbaln. Wioskę Kukuln zamieszkuje ród Kukultiib z plemienia Binalob, wioskę Nakpando – ród Nakpantiib z plemienia Nakpantiib, a wioski Kumwateek i Bwagbaln zamieszkują rody Bumwateeb i Biczabob z plemienia Biczabob⁶. Analiza i interpretacja danych faktograficznych zebranych w czasie drugich badań będzie uzupełnieniem wyników badań nad świętami plonów sorga w wioskach Nalongni, Kiteek i Nabwa, w których uczestniczyłem pod koniec grudnia 1984 i na początku stycznia 1985 roku⁷.

³ O rodzajach rytuałów agrarnych u ludu Konkomba zob.: H. Z i m o ń. *Znaczenie świąt plonów u ludu Konkomba w Ghanie północnej*. W: *W służbie nauce*. Red. M. Studnik SVD. Warszawa 1992 s. 167 n.

⁴ D. B. C r u i s e O B r i e n. *Agriculture and Fishing*. W: *The Cambridge Encyclopedia of Africa*. Eds. R. Oliver, M. Crowder. Cambridge 1981 s. 294 n.; D. T a i t. *The Political System of Konkomba*. „Africa” 23:1953 s. 213.

⁵ Zob. H. Z i m o ń. *Afrykańskie rytuały agrarne na przykładzie ludu Konkomba*. Warszawa 1922 s. 21, 57, 113.

⁶ Na temat metody i tematyki drugich badań etnoreligioznawczych wśród ludu Konkomba w regionie Saboby w latach 1990-1991 zob. H. Z i m o ń. *Badania etnoreligioznawcze wśród ludu Konkomba w północnej Ghanie*. „Lud” 75:1992 s. 205-215. Por. również t e n ż e. *Refleksje z badań etnoreligioznawczych wśród Konkombów w Ghanie*. „Nurt SVD” 27:1993 z. 1 s. 103-112; t e n ż e. *Po raz drugi wśród Konkombów*. „Misjonarz” 1992 nr 4 s. 10 n.

⁷ Święta plonów sorga, w których uczestniczyłem w czasie pierwszych badań terenowych przeprowadzonych wśród Konkombów w rejonie Saboby od lipca 1984 do stycznia 1985 r., zostały przedstawione w następujących publikacjach: H. Z i m o ń. *Święta plonów sorga u ludu Konkomba w północnej Ghanie*. W: t e n ż e (red.). *Z badań nad religią i religijnością*

W wioskach Kukuln i Nakpando obrzędy świąt plonów sorga odbyły się w świątyniach ziemi oraz w domostwach, czyli zagrodach, a w wioskach Kumwateek i Bwagbaln wyłącznie w zagrodach. Kolejno przedstawione i zintepretowane zostaną rytury spełnione w sanktuariach ziemi w wioskach Kukuln i Nakpando.

I. RYTY W SANKTUARIUM DUCHA ZIEMI KPUNGDO W WIOSCE KUKULN

W wiosce Kukuln, leżącej 17 km na zachód od Saboby, uczestniczyłem w święcie plonów sorga dnia 25 grudnia 1990 r. Wioskę tę zamieszkują członkowie rodu Kukultiib z plemienia Binalob, których w czasie pierwszych badań prowadzonych w latach 1984-1985 zaliczyłem do plemienia Bimonkpom⁸. Informacje respondentów otrzymane w czasie rocznych badań w okresie 1990-1991 oraz analiza języka⁹ i elementów kulturowych pozwoliły na wyodrębnienie plemienia Binalob. Zamieszkuje ono następujące wioski (usytuowane kolejno na zachód od Saboby): Chakpong, Wayuu, Bwakpalb, Kabombu, N-nalog, Jakpom, Nasom, Kukuln. Do plemienia Binalob należą następujące rody, których miejsce zamieszkania podaje się w nawiasie: Binalob (N-nalog, N-ngamdo, Bwakpalb, Kabombu), Chakpotiib (Chakpong), Wayutiib (Wayuu), Jakpotiib (Jakpom), Nasotiib (Nasom), Kukultiib (Kukuln).

Ród Kukultiib jest klanem złożonym, obejmującym trzy lineaże większe, których członkowie zamieszkują trzy wyraźnie rozdzielone części wioski: Paacham (Kukuln Górny), Kaasiini (Kukuln Środkowy), Taab (Kukuln Dolny). Święto plonów sorga odbyło się w lineażu większym Kaasiini, który dzieli się na dwa lineaże mniejsze: Joojado (przodek Jooja), Nantodo (przodek Nanto)¹⁰ Lineaż Joojado składa się z pięciu, a lineaż Nantodo – z 10 zagród. Najstarszym członkiem lineażu Kaasiini i rodu Kukultiib był

ludową. Warszawa 1988 s. 42-58; t e n ż e. *Guinea Corn Harvest Rituals among the Konkomba of Northern Ghana*. „Anthropos” 84:1989 s. 447-458; t e n ż e. *Afrykańskie rytuały agrarne* s. 57-91.

⁸ Zob. Z i m o ń. *Afrykańskie rytuały agrarne* s. 21.

⁹ Analiza językowa opiera się na ustaleniach Jamesa Nanji Kunji, mojego asystenta w czasie dwukrotnych badań w Ghanie oraz współpracownika Ghańskiego Instytutu Lingwistycznego w Tamale. Pochodzi on z wioski Kukuln i jest bardzo dobrym znawcą dialektów plemion Binalob, Bimonkpom i Biczabob.

¹⁰ Jooja i Nanto byli braćmi, przy czym Jooja był starszy. Nikt ze starców lineażu Kaasiini nie znał ich ojca, a więc przodka eponimicznego lineażu.

Nsonbi¹¹, który pełnił funkcję kapłana ziemi (*utindaan*), czyli opiekuna sanktuarium żeńskiego ducha ziemi, zwanego Kpungdo. Sanktuarium to należy do dwu lineaży większych Kaasiini i Paacham¹². Zgodnie z prawem starszeństwa termin uroczystości dożynkowych wyznacza, po konsultacji ze starszyzną, najstarszy członek lineażu większego czy rodu (*uninkpel*). W zagrodzie Nsonbi rozpoczęły się też obrzędy. Początkowy ryt składania obiaty z piwa odbył się po prawej stronie wyjścia z zagrody przed pójściem do sanktuarium ziemi, a następne obrzędy – po powrocie stamtąd. Z powodu podeszłego wieku i choroby Nsonbi ofiary składał w jego imieniu po prawej stronie wyjścia z zagrody najstarszy syn Nanjiib, a w świątyni ziemi starzec Kunaajon Ukpiin¹³

Nanjiib prowadził uczestników do sanktuarium ziemi, do których dołączył się starzec Kunaajon, niosąc kurczaka i tykwę z piwem. Świątynia ducha ziemi (*litingbaln*) lineaży Kaasiini i Paacham stanowi mały zagajnik, w którym znajdują się duże drzewo *ligaboln* i inne mniejsze drzewka. Jest ona usytuowana blisko zagród na terytorium zamieszkanym przez członków lineażu mniejszego Nantodo. W świątyni ziemi znajduje się większa ilość kamieni, na których składane są ofiary¹⁴. Najpierw oczyszczono kamienie ofiarne z liści i gałęzi. Kunaajon modlił się, wylewając piwo kilkakrotnie na kamienie:

Zgodnie ze zwyczajem rozpoczęliśmy pracę na polach i prosiłem cię [duchu ziemi] usilnie¹⁵, aby chłopcy byli zdrowi, a nie chorzy i przyrzekłem ci złożyć w ofierze czerwonego koguta.

¹¹ Poprawna pisownia nazwiska jest Nsonbi, a nie Nsonibi. Zob. Z i m o Ń. *Afrykańskie rytuały agrarne* s. 21.

¹² O luźnym powiązaniu lineaży Paacham i Kaasiini z lineażem większym Taab świadczy fakt posiadania przez członków tego ostatniego lineażu własnej świątyni ducha ziemi, zwanego Joon.

¹³ W lineażu mniejszym Nantodo Kunaajon był trzecim co do wieku starcem, po Nsonbi i Lapwan. Najstarszymi członkami lineażu mniejszego Joojado byli Mayenn Bindatii (drugi co do wieku w lineażu większym Kaasiini po Nsonbi) i Tamanja (trzeci co do wieku w tym lineażu).

¹⁴ Za zgodą starszyzny po raz pierwszy w tej świątyni ziemi byłem 28 lipca 1984 r. w towarzystwie asystenta Jamesa Kunji. Było to możliwe również z tego powodu, iż J. Kunji pochodził z lineażu Kaasiini. Fakt ten ułatwił mi kontakt z mieszkańcami tego lineażu większego i wioski Kukuln. 25 grudnia 1990 r. razem z J. Kunji mogłem uczestniczyć w obrzędach odprawianych w tym sanktuarium ziemi z okazji święta plonów sorga. W świątyni ziemi lineażu większego Taab znajduje się drzewo *dawa dawa* (*budub*) oraz kamienie ofiarne.

¹⁵ Dosłownie: „jeśli ta świątynia ziemi jest żywa”.

Duchu ziemi Kpungdo, dzisiaj jest dzień targowy w Wapuli¹⁶. Chcę spełnić moje przyrzeczenie, które uczyniłem, jeżeli nie będzie problemów w czasie pracy na roli. Prosiłem cię usilnie o ochronę przed żmiją¹⁷ Przyjmij to piwo [dosłownie: «zimną wodę»] i przekaz je bogu Uwumbor i wszystkim zmarłym.

Praprzodku¹⁸, założyłeś tę wioskę, to jest twoje piwo. Przodkowie Djafo i Timotuk¹⁹, przyjmijcie to piwo i opiekujcie się tą wioską. Jeśli ktoś chciałby zaszkodzić tej wiosce, to brońcie jej razem z sanktuarium ziemi. To jest wasze piwo, dajcie go bogu Uwumbor. Żyjmy wszyscy w jedności i cieszymy się ze świętowania plonów sorga.

Korzystając z pomocy Nanjiiba, który podtrzymywał koguta, Kunaajon poderznął go i wylewając krew na kamienie ofiarne, mówił:

Duchu ziemi Kpungdo, wstań i przyjmij tego czerwonego koguta jako podziękowanie za ochronę przed niebezpieczeństwem. Wstań i przyjmij go. Niech my wszyscy i ten obcy²⁰ będziemy szczęśliwi. Duch ziemi Kpungdo żyje, gdyż jest mocny. Nie twierdź, iż zapomnieliśmy o tobie w czasie tego święta. Wstań, przyjmij go i przekaz bogu Uwumbor i wszystkim zmarłym. Z powodu twojej mocy, przyjmij najpierw swoją część i nie sądz, iż ofiarując ci, jedliśmy pierwsi. Przyjmij go również dla twoich dzieci.

Następnie Kunaajon obciął po kawałku mięsa z nówek koguta i z nasady dzioba i złożył je na kamienie ofiarne. Również jelito koguta położył na kamień ofiarny. Na zakończeniu rytów Kunaajon przyrzekł złożyć w ofierze duchowi ziemi czerwonego kurczaka.

Po złożeniu obiaty z piwa i ofiary z krwi czerwonego koguta uczestnicy udali się do zagrody starca Nsonbi, aby kontynuować świętowanie plonów sorga w domostwie najstarszego członka rodu Kukultiib oraz w domostwach starców z lineażu mniejszych Nantodo i Joojado.

W świątyni ziemi ryty przeprowadził starzec Kunaajon, który był delegowany przez Nsonbi. W obrzędzie uczestniczyli ponadto Nanjiib z lineażu mniejszego Nantodo oraz starcy Bindatii i Tamanja z lineażu mniejszego Joojado. Obrzędowi przypatrywała się grupa chłopców. Należy podkreślić, iż w sanktuarium ziemi nie było przedstawicieli z lineażu większego Paacham.

¹⁶ Dzień targowy w Wapuli nazywa się w wiosce Kukuln *naakpab* i odpowiada w okolicach Saboby dniowi *kpangeln* lub *mange*.

¹⁷ Dosłownie: niech dotykam giętkiej, a nie ostrej trawy.

¹⁸ Dosłownie: Synu kapłana ziemi (*utindaabul*). Starcom nieznane jest imię przodka eponimicznego rodu Kaasiini, czyli ojca synów Jooja i Nanto.

¹⁹ Djafo był synem Jooja i dziadkiem starców Tamanji i Lango z lineażu Joojado. Timotuk był ojcem Niwurma, właściciela jednej z zagród w lineażu Nantodo.

²⁰ Chodzi o moją osobę, obecną w czasie sprawowania rytów w świątyni ziemi.

Rytuał miał więc charakter wyłącznie lineażowy, mimo iż duch ziemi Kpungdo jest opiekunem dwóch lineaży większych rodu Kukultiib.

Zgodnie z tradycją święto plonów sorga w wiosce Kukuln obchodzono w dniu *lamo*, a więc w drugim dniu po dniu targowym w Sabobie, zwanym *kakang*²¹. Boże Narodzenie w 1990 roku przypadło w dniu *kpangeln*. Pod wpływem chrześcijaństwa obecnie świętuje się nowe plony sorga w dniu Bożego Narodzenia. Spowodowane to jest względami oszczędnościowymi. Zamiast dwukrotnie przygotowywać piwo na Boże Narodzenie (ze względu na chrześcijan) i na święto plonów sorga, łączy się te dwie uroczystości i obchodzi się je w dniu Bożego Narodzenia, aby zaoszczędzić w ten sposób sorga, z którego warzy się tradycyjne piwo, zwane *pito*.

Głównym adresatem modlitw i ofiar spełnionych w sanktuarium ziemi był duch ziemi Kpungdo. Ma on charakter żeński (*litingbaln pii*). Za męża żeńskiego ducha ziemi uważa się ducha (*liwaal*), zwanego Afoja ntingbanja. Zgodnie z wierzeniami Konkombów można więc mówić również o dzieciach ducha ziemi, które się wspomina w końcowej części modlitwy towarzyszącej składaniu ofiary z krwi koguta.

Na uwagę zasługuje trzykrotna wzmianka w modlitwach o bogu Uwumbor. Duch ziemi Kpungdo proszony jest o przekazanie piwa i krwi z koguta bogu Uwumbor²². Również dwukrotnie wspomniane są ogólnie duchy zmarłych przodków. Starzec Kunaajon wymienił natomiast przodka eponimicznego wioski, którego imię jest nieznane, oraz wspomniał imiennie przodków Djafo i Timotuk.

Prośby zawarte w modlitwach dotyczą takich konkretnych celów, jak: zdrowie, harmonia społeczna, radość, szczęście, ochrona przed zmijami i innymi niebezpieczeństwami oraz przed czarownikami i czarownicami, czyli ludźmi, którzy mogą zaszkodzić jednostkom i całej wspólnocie wioskowej.

²¹ W sąsiedniej wiosce N-nalog, zamieszkaney przez członków rodu i plemienia Binalob, święto plonów sorga obchodzono tradycyjnie w dniu *kpangeln*. W dniu tym spełniano również inne ważne rytuały, jak np. rytuały bliźniąt, rytuały wróżbiarskie, święto nowych jamów, rytuały odprawiane w sanktuarium ziemi. Podobnie w wiosce Chakpong, zamieszkaney przez członków rodu Chakpotiib z plemienia Binalob, tradycyjnie świętowano dożynki po zbiorach sorga w dniu *kpangeln*, zwanym w tej wiosce *dompom*.

²² W okresie świąt plonów sorga w wioskach Nalongni, Kiteek i Nabwa, obchodzonych w grudniu i styczniu 1984-1985 r. bóg Uwumbor był wspomniany w modlitwach tylko cztery razy. Zob. Z i m o Ń. *Afrykańskie rytuały agrarne* s. 89.

W ofierze złożono piwo, krew drobiu, a także symboliczne kawałki surowego mięsa z nóg i z nasady dzioba zabitego koguta oraz jego wnętrzności²³

Ryty spełnione w sanktuarium ducha ziemi Kpungdo były częścią święta plonów sorga obchodzonego przez lineaż większy Kaasiini. Rytuał rozpoczął się złożeniem obiaty z piwa przez Nanjiiba po prawej stronie chaty wyjściowej naczelnika Nsonbi. W modlitwie dwa razy wspomniął on sanktuarium ducha ziemi Kpungdo, używając terminu *litingbaln* Kpungdo. Po spełnieniu rytów w świątyni ducha ziemi, dalsze obrzędy zostały odprawione w zagrodach lineażu mniejszego Nantodo: Nsonbi, Niwurm, Kunaajon, Kusim, Lapwan oraz w zagrodzie Tamanji z lineażu mniejszego Joojado. Podczas składania obiaty z piwa na grobie Ukpiina Monsy (ojca Kunaajona) starzec Kunaajon wspomniął ducha ziemi wioski Kukuln (*kiting kee aatingbann*). Chodzi o ducha ziemi Kpungdo. W sumie wymieniono trzy razy ducha ziemi Kpungdo w czasie przeprowadzonych rytów w zagrodach lineażu większego Kaasiini.

II. OBRZĘDY W SANKTUARIUM ZIEMI W WIOSCE NAKPANDO

W wiosce Nakpando, leżącej 5 km na zachód od Saboby, uczestniczyłem w uroczystościach plonów sorga dnia 26 grudnia 1990 r. Wioskę tę zamieszkują członkowie rodu Nakpantiib z plemienia o tej samej nazwie. Członkowie plemienia Nakpantiib, sąsiadującego z plemieniem Biczabob, zamieszkują m.in. następujące wioski, leżące na zachód od Saboby: Nakpando, Kpanjol, Mwangbar, Gbadagbam, Nabwa.

Ród Nakpantiib jest klanem złożonym i składa się z dwóch lineażu większych: Nakpandojaab i Botatiib. Lineaż Nakpandojaab składa się z siedmiu, a lineaż Botatiib – z sześciu zagród. Te dwa lineáže pochodzą od różnych przodków eponimicznych i ich członków nie obowiązuje egzogamia, a więc mogą oni wchodzić w związki małżeńskie między sobą.

Przodkiem eponimicznym lineażu większego Nakpandojaab był Nakpan, który jako pierwszy zamieszkał w wiosce Nakpando (etymologicznie nazwa ta oznacza „dom” przodka Nakpan). Członkowie lineażu większego są właścicielami ziemi i opiekunami świątyni ducha ziemi, zwanego Joon. Sanktuarium ziemi lineażu większego Botatiib znajduje się w wiosce

²³ Podczas tradycyjnego święta jamu, odbywającego się 3 sierpnia 1984 r., złożono również w ofierze kawałki surowego mięsa, ze skrzydła, nogi i nasady dzioba zabitego drobiu. Zob. Z i m o ñ. *Afrykańskie rytuały agrarne* s. 34.

Mwagbar, w miejscu zamieszkania przodka eponimicznego tego lineażu. Potomkowie lineażu Botatiib przywędrowali z wioski Mwagbar, usytuowanej na lewym brzegu rzeki Oti, do wioski Nakpando. Imię protoplasty tego lineażu nie jest znane starcom z Nakpando.

Święto plonów sorga odbyło się 26 grudnia, tj. w dniu zwanym *lafe* lub *biczajala*, czyli w przededniu dnia targowego w Sabobie (*kakang*). W dniu *lafe*, zgodnie z tradycją plemienia Nakpantiib, odbywają się uroczystości plonów sorga w wioskach Nakpando, Kpanjol i Nabwa²⁴

Uczestniczyłem w rytach spełnionych kolejno w sanktuarium ziemi, w dwóch zagrodach członków lineażu większego Nakpandojaab oraz w dwóch domostwach lineażu większego Botatiib. Do sanktuarium ziemi udaliśmy się z zagrody starca Gmayila o godz. 8.15 w towarzystwie Gmayila i Mwoji (właściciela zagrody znajdującej się w sąsiedztwie domostwa Gmayila). Do świątyni ziemi przybył również Yapwi, brat Powiina, właściciel jednej z czterech zagród rodu większego Nakpandojaab. Zagrody te położone są blisko drogi prowadzącej z Saboby do Wapuli. Sanktuarium ducha ziemi Joon znajduje się mniej więcej w środku między dwoma skupiskami zagród lineażu Nakpandojaab. Sanktuarium ziemi stanowi drzewo baobab, u podnóża którego znajduje się siedem kamieni ofiarnych.

Po wycięciu trawy i oczyszczeniu miejsca wokół kamieni ofiarnych, starzec Gmayil, lejąc kilkakrotnie piwo na kamienie, rozpoczął obrzędy słowami:

Praprzodka Ulool²⁵, praprzodka Baabi²⁶, praprzodka Mamaan²⁷, jest waszym życzeniem, aby pod koniec roku obchodzić święto plonów sorga i udać się z kozą do sanktuarium ducha ziemi. Tego roku nie wiecie nam się dobrze i dlatego nie możemy złożyć w ofierze kozy. Przynieśliśmy więc piwo i białego kurczaka, które chcemy ofiarować, gdyż pracując na farmach błagaliśmy was o pomoc. Sanktuarium ducha ziemi Joon, weź ten napój i daj duchom opiekuńczym Takpa²⁸, Kpeek²⁹, Kiwaan, duchowi ziemi Litapul³⁰, duchom opiekuńczym Dan³¹ i Siny-

²⁴ Informacje otrzymane w czasie drugich badań korygują moje stwierdzenie z pierwszych badań, iż święto plonów sorga – zdaniem członków plemienia Nakpantiib – może odbywać się w dowolnym dniu sześciodniowego tygodnia. Jedynie w wiosce Gbadagbam święto plonów sorga obchodzono w 1990 r. w dniu Bożego Narodzenia, z pewnością pod wpływem sąsiednich klanów plemienia Biczabob, które (choć nie wszystkie) również w dniu Bożego Narodzenia obchodzą dożynki. Zob. Z i m o Ń. *Afrykańskie rytuały agrarne* s. 82, 121.

²⁵ Ulool był starszym bratem Mamaana.

²⁶ Baabi był synem Mamaana.

²⁷ Mamaan był przodkiem piątej wstępnej generacji. Od niego pochodzi w linii prostej starzec Gmayil, który nie zna imienia ojca Uloola i Mamaana. Prawdopodobnie jest nim Nakpan, przodek eponimiczny lineażu większego Nakpandojaab.

²⁸ Przybytek ducha Takpa znajduje się w rzece Oti.

²⁹ Przybytkiem ducha Kpeek jest usytuowany w buszu zagajnik z baobabem.

uun³² Dzisiaj świętujemy i chcemy ofiarować wam tego kurczaka. Nie chcemy mieć do czynienia z kłopotami kogokolwiek. Jeżeli ktoś ma jakąś sprawę, to niech załatwi ją w swoim domu. Niech nie mamy z nią do czynienia. Duchy opiekuńcze i przodkowie, wspierajcie nas. Pradziadku Baabi, przyjmij to piwo, dziadku Tindaan³³, wstań i przyjmij ten napój. Dzisiaj jest święto plonów sorga, pijmy piwo zdrowi. Nikt nie powinien dokuczać drugiemu. Duchu ziemi Joon, wstań i przyjmij ten napój.

Następnie Gmayil poderznął gardło kurczaka i wylewając krew na kamienie ofiarne, modlił się: „Przyjmijcie tego białego kurczaka. Chcemy pomyślności. Brońcie nas przed żmiją³⁴, która powoduje hałas. Chrońcie nas. Niech rodzą kobiety. Kobiety są bezpłodne. Nie ma dzieci, które by chwyciły kurczaki. To jest wasz biały kurczak”

Ryty w sanktuarium ziemi zostały zakończone przez Gmayila powtórным złożeniem obiaty z piwa. Czynności tej towarzyszyły następujące słowa: „Duchu ziemi Joon, przyjmij ten napój. Niech będziemy zdrowi po rozpoczęciu pory deszczowej. Gdy pójdziemy pracować na pole, pozwólcie nam wykonać tę pracę. O tym samym czasie za rok chcemy złożyć wam wszystkim ofiarę. Przyjmijcie i opiekujcie się nami aż do następnego roku. Wstańcie, to jest wasz napój”

W rytuałach spełnionych w świątyni ziemi uczestniczyli trzej mężczyźni oraz siedmiu chłopców z lineażu większego Nakpandojaab. Nikt z członków lineażu większego Botatiib nie uczestniczył w obrzędach, co tłumaczy się faktem, iż członkowie tego lineażu mają własne sanktuarium ziemi w wiosce Bwagbar. Zgodnie z zasadą starszeństwa wszystkie rytury przeprowadził starzec Gmayil, najstarszy uczestnik rytuału, pełniący funkcję kapłana ziemi.

W strukturze rytów możemy wyróżnić trzy fazy: obiata z piwa, ofiara z krwi kurczaka, ofiarowanie piwa. Wszystkie te fazy rozpoczynają się modlitwą. Z powodu zaniku trzeciej fazy i modyfikacji samej struktury rytuałów dożynkowych w ostatnich dziesięcioleciach, praktykowanie trzeciej fazy zasługuje na podkreślenie. Wyniki drugich badań w latach 1990-1991 pozwalają stwierdzić, iż zanik trzeciej fazy w różnych rytuałach jest częstszy

³⁰ Duch ziemi Litapul jest rodzaju męskiego i określa się go jako małego ducha ziemi, zwanego Litapultingbann.

³¹ Duch Dan jest duchem opiekuńczym lineażu większego Nakpandojaab. Jego przybytek (drzewo baobab) znajduje się w buszu.

³² Duch Sinyuun jest duchem opiekuńczym lineażu większego Botatiib. Przybytek jego (drzewo baobab) usytuowany jest na terytorium wioski Mwagbar.

³³ Kapłan ziemi Tindaan był starszym bratem Nanjira, dziadka Gmayila. Tindaan był wybrany na kapłana przez ducha ziemi.

³⁴ Dosłownie: „Niech nie chodzimy po suchym, lecz po mokrym liściu”.

u plemienia Biczabob³⁵ Plemiona Nakpantiib i Binalob również obecnie praktykują częściej tę fazę w rytuałach żniwnych czy w rytuale wprowadzenia na urząd kapłana ziemi w N-nalog³⁶

Adresatami modlitw i ofiar są duch ziemi, duchy opiekuńcze i przodkowie. Trzy razy wspomniano w modlitwach ducha ziemi Joon, którego sanktuarium znajduje się pod opieką lineażu większego Nakpandojaab. W czasie składania pierwszej obiaty z piwa wspomniano również małego ducha ziemi Litapul. Niejasna jest jego relacja do ducha ziemi Joon, a także jego przynależność do lineażu większych rodu Nakpantiib.

Z wyjątkiem ducha Sinyuun, opiekuna lineażu większego Botatiib, wszystkie wymienione duchy opiekuńcze są związane z lineażem większym Nakpandojaab. Wzywani przodkowie mają również charakter lineażowy i są związani wyłącznie z lineażem większym Nakpandojaab.

Treścią modlitw są prośby o wolność od kłopotów, zdrowie, zgodę, pomysłność, ochronę przed żmiją, płodność kobiet, opiekę nad mieszkańcami zagród. W czasie powtórnego składania obiaty z piwa Gmayil przyrzekł złożyć znowu ofiarę za rok, podczas święta plonów sorga.

Ciekawym szczegółem jest wzmianka starca Gmayila, iż należałoby w sanktuarium ducha ziemi złożyć w ofierze kozę. Mimo to, z powodu niedostatku, ofiarowano białego kurczaka.

Po powrocie z sanktuarium ducha ziemi Joon przeprowadzono grupy, czyli cykle rytów w domostwach Gmayila i Mwoji z lineażu większego Nakpandojaab oraz w zagrodach starców Ntingmy i Ngmaguuna z lineażu większego Botatiib. W czasie rytów spełnionych w domostwach Gmayila i Ntingmy nie było mowy o duchach ziemi. W zagrodzie Mwoji, Gmayil, wykonujący rytę zgodnie z zasadą starszeństwa, raz wspomniął ogólnie wszystkie duchy opiekuńcze (*ngiwaa*) i duchy ziemi (*ngitingban*). Było to na początku ceremonii, w czasie składania obiaty z piwa. Starzec Ngmaguun, składając obiatę z piwa po lewej stronie wyjścia z zagrody, wymienił duchy ziemi wioski Nakpando. Chodziło mu z pewnością o ducha ziemi Joon, opiekuna lineażu większego Nakpandojaab, i o ducha ziemi z Mwagbar, opiekuna

³⁵ Antropolog brytyjski D. Tait, który prowadził badania stacjonarne w rejonie Saboby od sierpnia 1950 do stycznia 1952 r., potwierdza istnienie rytu fazy trzeciej w początkach lat pięćdziesiątych (*The Place of Libation in Konkomba Ritual*. „Bulletin de l'Institut Français d'Afrique Noire” serie B 17:1955 s. 169, 172).

³⁶ H. Z i m o n í. *Kapłani ziemi u ludu Konkomba w północnej Ghanie*. W: *Kapłan pośród ludu kapłańskiego*. Red. ks. W. Słomka, ks. J. Misiurek. Lublin 1993 s. 172. Homo medians 14.

lineażu większego Botatiib. Pod koniec modlitwy jeszcze raz wspomniał ogólnie duchy ziemi i duchy opiekuńcze. I w tym wypadku chodziło mu o duchy ziemi i duchy opiekuńcze obu lineażu większych rodu Nakpantiib z wioski Nakpando.

*

Wierzenia i rytuały ludów pierwotnych Afryki i innych kontynentów wpływają z przekonania o sakralności ziemi oraz z czci dla jej płodności i mocy witalnej. Kult ziemi rolniczego ludu Konkomba z północnej Ghany łączy się przede wszystkim z gospodarką rolną. Święta plonów sorga należą do ważnych rytuałów agrarnych Konkombów. W niniejszym artykule analizowano i interpretowano ryty spełnione w sanktuariach ziemi w wioskach Kukuln i Nakpando. Ryty te stanowią część wstępną rytuałów dożynekowych związanych ze zbiorami zboża sorga, które zasadniczo są spełniane w domostwach, czyli zagrodach. Z faktu, iż zboża sorgo i proso są pierwszorzędnymi roślinami spożywczymi Konkombów i innych ludów zamieszkujących suchsze obszary tropikalnej Afryki wynika ważność rytuałów dożynekowych po żniwach sorga i prosa.

Święta plonów sorga w wioskach Kukuln i Nakpando odbyły się 25 i 26 grudnia 1990 r. Zbieżność terminu rytuału w wiosce Kukuln ze świętami Bożego Narodzenia nie jest przypadkowa, lecz tłumaczy się wpływem chrześcijaństwa i względami oszczędnościowymi. W wiosce Nakpando święto plonów sorga odbyło się natomiast zgodnie z tradycją, a mianowicie w dniu zwanym *lafe*.

Ryty w sanktuariach ziemi przeprowadzone były przez starca delegowanego przez naczelnika lineażu większego (Kukuln) lub przez najstarszego członka lineażu większego, pełniącego funkcję kapłana ziemi (Nakpando). W uroczystościach uczestniczyli przedstawiciele obu segmentów lineażu większego. Brak było natomiast w sanktuarium ziemi przedstawicieli lineażu większego Kaasiini z rodu Kukultiib i lineażu Botatiib z rodu Nakpantiib. Święta plonów sorga i analizowane rytuały w sanktuariach ziemi miały zasięg lineażowy.

Oprócz charakteru społecznego przedstawione ryty mają wymiar religijny. Świadczą o tym adresaci modlitw i ofiar (duchy ziemi, bóg Uwumbor, duchy opiekuńcze rodu, przodkowie), treść modlitw o charakterze błagalnym oraz składane w ofierze piwo oraz krew, kawałki mięsa i wnętrzności drobiu.

THE EARTH IN THE HARVEST RITUALS AMONG
THE KONKOMBA OF NORTHERN GHANA

S u m m a r y

Beliefs and rituals of the primitive people in Africa and other continents testify to the sacred character of the Earth, its fertility and vital power. The Earth cult of the agrarian people of Konkomba from northern Ghana is mostly connected with the agricultural economy. The guinea corn harvest feasts belong to the important agrarian rituals of the Konkomba. The present article analyses and interprets the rites performed in Earth shrines in the villages of Kukuln and Nakpando. Those rites constitute the initial part of harvest rituals associated with the harvest of guinea corn and which are principally performed in homesteads. The source basis was provided by the author's fieldwork conducted among the Konkomba people in the area of Saboba from September 1990 till August 1991.

The feasts of guinea corn harvest in the villages of Kukuln and Nakpando took place on 25th and 26th December, 1990. The concurrence of the date of the ritual in the Kukuln village with Christmas is not accidental but it is explained by the influence of Christianity and the economical reasons. On the other hand, the guinea corn harvest feast in the village of Nakpando was performed according to tradition, that is on the day called *lafe*.

The rites in Earth shrines were performed by an old man chosen by the oldest member of the major lineage (Kukuln) or by the oldest member of the major lineage who held the function of an Earth priest (Nakpando). Representatives of both segments of the major lineage participated in the celebrations. On the other hand, there were no representatives of the major lineage Kaasiini from the Kukultiib clan and of the major lineage Botatiib from the Nakpantiib clan. The feasts of guinea corn harvest and the analysed rites had a lineage range.

Besides the social character, the rites presented here had also a religious dimension. This is manifested in the addressess of the prayers and sacrifices (Earth spirits, god Uwumbor, protective spirits of the clan, ancestors), the content of propitiatory prayers as well as the sacrificed beer, blood, meat pieces and poultry intestines.

Summarized by Henryk Zimoń SVD